

Táj – magyar ecsettel

Bemutatkozik az MTA II. Osztálya

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II. (FILOZÓFIA – TÖRTÉNETTUDOMÁNY) OSZTÁLYÁNAK BEMUTATKOZÁSÁHOZ

Ormos Mária

az MTA II. Osztályának elnöke, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár
ormosm@chello.hu

Hinnivélem, hogy a II. Osztálynak a szó szoros értelmében nem kell „bemutatkoznia”. Az osztály kereteihez tartozó tudományágak képviselőinek minden lépése nyilvános, és tevékenységük eredményeiről bemutatók, kiállítások, könyvek, tanulmányok, cikkek, konferenciák, viták, televíziós és rádióműsorok tanúskodtak és tanúskodnak. Ha a helyzet így áll, márpedig valóban így áll, akkor egyáltalán van-e értelme a következő oldalakon olvasható összefoglalásoknak? Nem pusztá formalizmusról, netán önmutogatásról van szó?

E „bemutakozás” értelmét abban látom, hogy a tudományágak egy-egy bátor és tiszteletreméltó képviselője lényegre törve, a lehető legtömörebb formában képet rajzolt tudományának jelenlegi állapotáról és a legfőbb, vagy általa a legfontosabbnak vélt kérdéseiről. Könnyen lehet, hogy más vállalkozó másként ábrázolta volna az aktuális állapotot, és mást látott volna a legfontosabb vitakérdésnek. A történettudomány mai problematikáját például a magam részéről mind nemzetközi, mind hazai vonatkozásban másként látom, mint Gyáni Gábor itt közölt cikkében. Szerintem egy ideje sem az egyik, sem a másik terepen nem működik elismert rendező erő, nincs meghatározó „is-

kola” vagy főáramlat, a kép ennél jóval zavarosabb, vagy ha úgy tetszik, sokkal színesebb. Értelmezési eltérések természetesen mindegyik szakmai bemutatás esetében felmerülhetnek. Ennek megfelelően a közölt írások vitaindítóknak is felfoghatók. Ettől függetlenül ezek a maguk módján lényegre törő összefoglalások mindenképpen olyan sűrített és egyúttal friss képet nyújtanak az egyes tudományokról, amelyet a kívülről – bármennyire érdeklődik is a társadalomtudományok egyike vagy másika iránt – semmiképpen sem tud magának kialakítani. Mi több, erre a legtöbb diszciplínán belül elhelyezkedő kutató sem vállalkozik, mert más kérdések kötik le a figyelmét és az idejét.

Ennyiben tehát a „bemutakozás” mégis bemutatkozás, sőt remélhetőleg érdemleges és hasznos bemutatkozás. Többek között azért is, mert kiindulópontot kínál a további elmélkedéshez és vitához, nyitás lehet a „várható jövő” felé.

Az itt olvasható összefoglalásokból kiderül, hogy a II. Osztály megérdemli kettős nevét. Reprezentálva vannak benne tudományok, amelyek történetiségükben találják meg létértelmüket, és olyanok, amelyek keretében megfér ugyan egy történeti ágacska is, de lényegük nem a historikumban fejeződik

ki. A művészettörténet és a tudománytörténet nevében is hordozza a történeti meghatározottságot, de a régészetről szóló bemutató is határozottan leszögezi, hogy a régészet történettudomány. Ha ehhez hozzáesszük magát a történettudományt, amely azonban ma már szinte összeszámlálhatatlan ágazatra oszlik szét vagy ágazatból tömörül össze sokszínű, pillanatnyilag meglehetősen heterogén egészé, úgy az osztályon négy olyan diszciplínát találunk, amely szőröstül-bőröstül a történettudomány birodalmába tartozik. Ezzel szemben három további tudomány, így a filozófia, a pszichológia és a pedagógia (vagy neveléstudomány) nem rekeszti ki ugyan az időt, tehát a történetiséget, sőt alárendelt kérdésként foglalkozik is saját történetével, de figyelme tengelyében nem ez áll. Vajda Mihály szerint a filozófia „része az európai történelemnek”, de tárgya nem a történet. Nagyjából ugyanez elmondható a pszichológiáról és a pedagógiáról is. Az utóbbi két tárgy egymáshoz egyébként közelebb áll, mint a történeti szemléletet követelő szakmákhoz.

Ebből levonható a következtetés, hogy a II. Osztály összetételét tekintve bizony nem igazán homogén. A bemutatókat olvasva feltűnhet azonban az is, hogy az osztály némiképpen csonkának mondható, mintha kissé sántikálna is. Néhány általa képviselt szakágat a nagyvilágban a társadalomtudomány keretében tartanak számon, ám a társadalomtudományok közül kettő: a szociológia és a politológia hiányzik a sorból. Van, aki a közgazdaságtant is társadalomtudományként tartja nyilván – nos, az is hiányzik. Ma már persze az egyes szakmák össze-vissza kanyarognak, új és új rokonokat fedeznek fel, és néhány kutatás esetében alig lehet megmondani, hogy mi több benne, a társadalom- vagy a természettudományos elem, mégis érezhetőek egészen közeli rokonságok is. Így például a társadalomtörténetet aligha lehet jól művelni szociológiai adalékismeretek nélkül, a politológia nem

lesz szilárd, ha nélkülözi a történettudományos bázist, a gazdaságtörténet közgazdaságtan nélkül bicegni fog és így tovább. Nos, esetünkben a szervezeti keretek nemigen segítik elő e ma már nélkülözhetetlen kapcsolatrendszer működését, a sokat emlegetett interdiszciplinaritást, sőt a keretek olykor kerítésként viselkednek.

A cikkek kétségtelenül séma nélkül készültek, a szerzők nem egy kottát követtek. Mindegyik összeállítás önálló alkotás, amivel együtt jár, hogy eltérnek a nézőszögek, mások a választott szerkezetek, különböznek a hangsúlyok. Van, aki szinte kizárólag a magyar állapot egy részletét vizsgálja (például Gyáni Gábor a történettudomány esetében), és más, aki csaknem teljes egészében az európai helyzetnek szenteli figyelmét (például Vajda Mihály a filozófiai problematikában). A többség (Bánffy Eszter, régészet; Fehér Márta, tudománytörténet; Kozma Tamás, pedagógia; Marosi Ernő, művészettörténet; Pléh Csaba, pszichológia) viszont a hazai szintet elhelyezi a nemzetköziben, vagy egyszerűen magától értetődő egységként kezeli a kettőt. Különbségként említhetem, hogy néhányan egyetlen fő kérdés köré szervezik mondanójukat, míg mások széles tablót vázolnak fel.

Mindazonáltal a tanulmányok meglepő egységet is felmutatnak bizonyos vonatkozásokban. Pontosan háromban. Mindegyik nagy és feltűnően gyors váltásokról, változásokról szól, amelyet néhányan válságnak vagy legalább válságos állapotnak vélnék, ám nagy többségük nem tartja ezt kiüttalan gödörnek, hanem sokkal inkább új indulási helyzetnek, mintegy ugródeszkának véli. Címe alapján – *A művészettörténet-írás szépsége* – Marosi Ernő beszámolója tűnik a legoptimistábbnak, ám a szövegből kiderül, hogy nemcsak a „szép” relativizálódott, de felbomlott a művészet fogalma is, tehát a helyzet itt sem olyan egyértelmű, mint valaha volt. A cikkek többsége megegyezik

abban is, hogy a gyors váltásokat – és adott esetben a válságos szituációkat – nemzetközinek tekintik. A magam részéről a történettudományban eluralkodott nemzeti politikátörténeti dömpinget sem látom kizárólag magyar vagy közép- és kelet-európai jelenségnek, noha kétségtelenül vannak kifejezetten hazai, illetve posztszocialista kiváltó okai is. (El kell tüntetni a tematikus vétőkat, fel kell oldani az elhallgatásokat, kiigazítani a hazugságokat és csúsztatásokat, le kell folytatni a régóta esedékes vitákat stb.) A politikai nemzettörténetekkel, kézikönyvekkel, feldolgozásokkal ugyanistele van a piac minden európai országban, ahol a huszadik század gazdag volt nehezen megemészthető eseményekben (Németország, Olaszország, Spanyolország, Portugália stb.), illetve a jól szájba rágott és évtizedeken át ismételtetett sztereotípiák igazságtartalma kiürült (Franciaország). Összehasonlításképpen: Benito Mussolini mérvadó biográfiája nyolc vasikos kötetet tesz ki, Horthy Miklósról viszont eddig nem született érdemleges feldolgozás. Tökéletesen igaz viszont, hogy a magyar történettudomány nem állhat vagy rekedhet meg mai tematikai kereteiben, és hogy óriási a kihívás a társadalomtörténet, a regionalitás, a mentalitás, a kultúra, az iskolázás, a közigazgatás stb., stb. történetének sokkal intenzívebb művelésére, mint ahogyan ez valaha is történt, és manapság történik. A magam részéről a már-már eltemetett gazdaságtörténetet és a meg sem született gazdaságpolitikatörténetet ugyanide sorolom.

A második megegyező vonása e tanulmányoknak abban áll, hogy többségük leírja a szakma összeházasodásának folyamatát egy vagy több természettudománnyal. A régészet esetében napnál világosabb, hogy a geológia, a biológia és a fizika néhány speciális ágának közreműködése adta meg a régészet biztonságát ahhoz, hogy a feltárt leleteket szoros időrendbe helyezhesse. Mindazonáltal a megrendelő a régészet

maradt, az eredmény pedig a jobb történeti tájékozódás. A pszichológia viszont attól lett modern, hogy a neurobiológiát fogta karon, és együttesük ma azt a nézetet vallja, hogy a biológiai (genetikai) alap nem törli el a társadalmi tényezőt, hanem nyitott terepet nyújt a tanulásra. „Természet és kultúra tehát nem ellentét, hanem a kultúra a természet egy sajátos, nyitott része.” (Csányi Vilmostól idézi Pléh Csaba.) A történettudománynak viszont manapság annyi a partnere, hogy felsorolni is hosszú lenne.

Végül és hamadszor e tanulmányok olyan tudományokról szólnak, amelyek középpontjában az ember áll. A téma az ember mibenléte, tudati, lelkivilágának meghatározói és az adottságok hasznosításának, kibontakozásának módjai, az ember mindenkorai életvitele, vallása, társadalma, gazdasága, művészetének és tudományos produktumainak természete és története. Joggal feltehetjük azonban a kérdést: ugyan van-e egyáltalán olyasmi az emberi világban, amelynek a közepén ne az ember állna? A válasz: nincs. A különbség – talán – abban áll, hogy míg a természettudományok áttételesen irányulnak az emberre, és ezért a tárgyi-anyag világ közbejöttével vert tudományos hidjaikon el is távolodhatnak, vagy azt hihetik, hogy eltávolodtak tőle, addig ez a társadalomtudományok, valamint a filozófia esetében lehetetlen. Itt a közvetlen tárgy és egyúttal alany is maga az ember. Mint láthattuk, e tudományok leg többje rászorol a természettudományok együttműködésére, segítségére, de vajon e rászorulás nem kölcsönös-e? Azt hiszem, az. A természettudományok művelőinek is jó meghallaniuk, hogy mit üzen a humán, a társadalmi szféra. Például – csak a szerintem legfontosabb kérdést említve – azt illetően, hogy a társadalom, ill. az egyes ember számára mit jelenthet a „tudás”, mire van (genetikailag, kulturálisan, lelkiileg és történetileg) felkészülve, mit „tudhat tudni”, s azt hogyan lehet hozzá a legjobban eljuttatni.